

FUTURE
FOOD

Urfolksperspektiv på livsmedelsstrategin

Ildikó Asztalos Morell, Isak Falk-Eliasson och Robin Eriksson | SLU Future Food
Future Food Reports 22 | 2023

Urfolksperspektiv på livsmedelsstrategin

Författare: Ildikó Asztalos Morell, Isak Falk-Eliasson och Robin Eriksson

Publikation: Future Food Reports 22

Utgivningsår: 2023, Uppsala

Utgivare: Sveriges lantbruksuniversitet, framtidsplattformen SLU Future Food

Layout: Karin Jonsell, SLU Future Food

Omslagsfoto: Alexander Morell. Charkuteribricka vid familjen Sarris restaurang i Nikkaluokta. Serverat är rökt renstek (till vänster), rökt renkorv från Soppero (ovan), gravat reninnanlår (mitten), torkad renstek (närmast), hjortronchutney, syltade kantareller, lingon och gáhkku (samisk glödkaka).

ISBN nummer: 978-91-8046-804-6 (elektronisk), 978-91-8046-803-9 (tryckt)

DOI: <https://doi.org/10.54612/a.5m806l8ijt>

SLU Future Food

SLU Future Food är en forskningsplattform vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) som samordnar forskning och samverkan för att utveckla ett ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbart livsmedelssystem.

- www.slu.se/futurefood
- Nyhetsbrevet Food for thought
- Podden Feeding your mind
- www.linkedin.com/company/slu-future-food
- futurefood@slu.se

SCIENCE AND
EDUCATION **FOR**
SUSTAINABLE
LIFE

Sammanfattning

Trots internationella och nationella förpliktelser att ge urfolk och samer förutsättningar att utöva sin traditionella försörjning, misslyckas staten med att leva upp till dessa. Livsmedelsstrategier från Sveriges nordligaste regioner – där samiska näringsidkare gör sina största bidrag till ekonomin – brister i hur de inkluderar ett samiskt perspektiv på livsmedelsproduktion. Strategierna nämner rennäringen och dess ekonomiska betydelse, men lyfter inte dess strukturella problem. Strategierna diskuterar inte heller andra samiska näringar (fiske, jakt, matförädling) eller statens skyldigheter mot dessa. I arbetet mot ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbara livsmedelssystem finns det möjligheter med att inkludera ett urfolksperspektiv som förbises.

Det har rests farhågor kring det globala livsmedelssystemets ekologiska hållbarhet, inklusive dess påverkan på klimatet. Dessa har ofta bemötts med tekniska lösningar, exempelvis genom EU:s gröna giv (Europeiska kommissionen 2019) som är formulerad inom ett produktivistiskt paradigms dominerat av marknadslogik. Sveriges nationella livsmedelsstrategi (Näringsdepartementet 2017) anser i samma anda att den svenska livsmedelskedjan ska vara globalt konkurrenskraftig, mindre sårbar, innovativ, hållbar och attraktiv. Regionala livsmedelsstrategier – som ska reflektera lokala producenters och konsumenters intressen – prioriterar lokal matproduktion. En förstärkning av lokal produktion är viktig för att öka samhällsberedskap. Ett ensidigt fokus på ökad lokal produktion som fortsatt är beroende av ett konkurrensutsatt globalt livsmedelssystem, riskerar dock att upprätthålla det rådande sättet att producera mat på utan att adressera de problem som produktionen anses vara förknippad med, såsom klimateffekter, biologisk mångfald eller påverkan på kulturlandskapet. Ökad global instabilitet i livsmedelsmarknaden aktualiserar behovet av nya perspektiv och resiliens (Löf 2014).

Livsmedelsstrategier inom Sveriges nordligaste regioner – där samiska näringsidkare gör sina största bidrag till ekonomin – visar brister i hur dessa inkluderar ett samiskt perspektiv på livsmedelsproduktion (Eriksson 2021; Falk Eliasson 2021; Nilsson 2020). Strategierna nämner rennäringen och dess ekonomiska betydelse, men lyfter inte dess strukturella problem. Strategierna diskuterar inte andra samiska näringar (fiske, jakt, matförädling) eller statens skyldigheter mot dem. Samiska aktörer var generellt inte inkluderade

i styr- eller arbetsgrupper och erbjöds endast perifera möjligheter att påverka. Strategierna saknar erkännande av samiska perspektiv och därmed inspiration från ett urfolksperspektiv, något som kunnat ge ett alternativ till ett produktivistiskt synsätt. Ett ömsesidigt perspektivtagande som inkluderar samiska perspektiv skulle kunna stärka Sveriges regioners livsmedelsstrategier.

Processer tänkta att generera policydokument, såsom livsmedelsstrategier, utgår från samstyrningsmodeller som förutsätter organiserade interaktioner (Kooiman 2003) mellan olika offentliga och privat intressenter. Samstyrning förväntas införliva mer demokratiskt inflytande, där en bredare representation av aktörer ska kunna hantera komplexa problembilder på ett effektivt och innovativt sätt (Forsberg & Lindgren 2015) och bygga på ett brett kunskapsunderlag, så att utförandet blir lättare att förvalta (Hallgren & Ljung 2005). Men man kan inte ta för givet att samstyrningsmodellen breddar demokratin. En överordnad auktoritet kan enkelt sätta ramverk för aktörer längre ner i hierarkin (Löf 2014) och etablerade nätverk kan få sina intressen prioriterade och försvåra för marginaliserade intressen att vinna uppmärksamhet (Forsberg & Lindgren 2015). Policyprocesser reflekterar istället samhällets maktförhållanden (Bacchi & Eveline 2010).

Samiska primärproducenters erfarenheter kan bäst beskrivas som en dubbel anpassningssituation. För att kunna uppnå en omsorgsfull varufiering behöver samiska producenter uppnå ekonomisk hållbarhet samtidigt som de värnar om den kulturella och etiska bas som ligger till grund för ett sätt att leva i balans med naturen.

Árbediehtu, den samiska benämningen för den mellan generationer överförda, holistiska kunskapen, betecknar en kunskap som bygger på förvaltande framför extraktion, balans framför tillväxt och näringsinnehåll framför kvantitet. Ett bevarande av traditionell kunskap och ett värnande av en särskild värderingsgrund bör stå till grund för samiskt företagande som omfattar traditionella grenar såsom mathantverk, förädling och försäljning. Det samiska traditionella livsmedelssystemet bygger i högre grad på ekologisk, kulturell och social hållbarhet och har därmed kapacitet att stärka självförsörjningsgraden och skapa ett uthålligare livsmedelssystem.

Villkoren för samspel mellan samiska näringsidkare och marknaden har förändrats genom statlig policy för rationalisering, marknadsliberalisering och integration med EU:s marknadsreglering. Samiska organisationer som Slow Food Sápmi, Svenska Samernas Riksförbund (SSR) och Sametinget ökar sitt engagemang för matsuveränitet och ställer krav på utökad kontroll för samiska aktörer över flera verksamheter i värdekedjan. På så sätt vill man försäkra att kulturarvet bevaras och att mervärden av det som skapas utifrån samisk kunskapsbas tillfaller samiska producenter. Samiska anspråk på matsuveränitet vilar på rättighetsgrund i internationella konventioner och nationell lagstiftning, såsom exempelvis Rennäringslagen. UNDRIP (Urfolksdeklarationen) försäkrar urfolks rätt till att praktisera sin kultur och ha tillgång till nödvändiga naturresurser, och ställer krav på samråd i frågor som berör urfolken. Rätten till självbestämmande är även fastslagen i FN:s konvention om mänskliga och politiska rättigheter ICCPR. Nya styrningsformer har försvagat samers möjlighet att försvara sina spörsmål (Löf 2014) och samråd efterlevs inte på ett fruktbart sätt (Johnsen & Benjaminsen 2017a).

Samiska branschorganisationer varnar för att det nuvarande livsmedelssystemet bygger på storskaligt matsvinn, eftersom en betydande del av produkter som skulle kunna vara mänsklig föda blir avfall, då fokus ligger på ekonomisk hållbarhet. Enligt árbediehtu har man utnyttjat hela renens kropp. Idag ser man ren som en köttprodukt. Blod, mage, njurar, lever, tarmar, nätfett – alla rika på näringsämnen – blir oftast till avfall eller djurfoder. Stöd till att utveckla teknologi som är förankrad i traditionell kunskap med hög ekologisk, social och kulturell hållbarhet, är sällan premierad. Bland andra har projektet Renresurs visat hur ett

holistiskt utnyttjande av renens kropp kan bidra till ökade förädlingsvärden av animalier i Sverige och internationellt.

Det är viktigt att se över hur statens regleringar av livsmedelsbranschen brister i att ge jämlika förutsättningar för samiska primärproducenter och hur staten lever upp till sina nationella och internationella förpliktelser att stödja traditionella näringar. Sveriges tillämpning av EU:s livsmedelsregler ger konkurrensnackdelar till samiska primärproducenter. I Sverige får renägare inte sälja egenskaktade renar, något de kan göra i Finland där en tredjedel av renköttet som säljs kommer från djur som slaktats av renägarna själva. Svenska renägare blir missgynnade då samma regler gäller för renslakt som för domesticerade djur trots att renen inte är fullt domesticerad. En koncentrerad och uppifrån styrd besiktningprocess går emot renskötselns praktiker, säsongsmässiga variation och beroende av väderförhållanden och renskötselns traditionella syn på djurens välmående som bör vara vägledande ända fram till slakten. Veterinärkontroll fokuserar på livsmedels säkerhet och inte på djurvålfärd. Livsmedelsverket ingår inte i dialog med samiska primärproducenter och ignorerar därmed dessa primärproducenters perspektiv och behov.

Livsmedelsverket har inte inkluderat flertalet samiska basvaror i sin livsmedelsdatabas. Därmed skapas konkurrensnackdelar för samiska primärproducenter då aktörer inom det offentliga köket sammanställer matsedlar utifrån den information som finns i databasen. Förvaltningskommuner för samiska som ett nationellt minoritetsspråk har särskilt ansvar att stödja minoritetskulturer. Det saknas övergripande strategier för hur sådana kommuner ska inkorporera samisk mat inom det offentliga köket och stödja samiska primärproducenter i sina kommuner.

Staten behöver se över sina (inter)nationella förpliktelser att försäkra resursbasen för samers möjlighet att utöva sin traditionella försörjning. Det saknas verksamma mekanismer för hur staten ska infria att dessa rättigheter bibehålls mot kumulativa tryck på användning av de naturresurser som är grundläggande för en hållbar försörjningsbas för samiska näringsidkare.

Uppsala, 2023
Ildikó Asztalos Morell,
Isak Falk-Eliasson och Robin Eriksson
SLU

Urfolksperspektiv på livsmedelsstrategin

Svensk livsmedelsstrategi och samiskt inflytande

EU:s gröna giv (Europeiska kommissionen 2019) möter ökade ekologiska utmaningar för livsmedelsförsörjningen med teknikoptimism och krav på ökad produktivitet. Tillväxt är centralt även för FN:s globala utvecklingsmål vid sidan av övriga mål om social och ekologisk hållbarhet. Sveriges nationella livsmedelsstrategi (Näringsdepartementet 2017) förhåller sig till dessa internationella ramverk, och den svenska staten har uppmanat Sveriges regioner att utveckla egna strategier. Trots att regionerna har utgått från olika samverkansmodeller för att försäkra ett bredare inflytande – även känt som governance eller samstyre – så har samiska aktörer i Norrbotten och Västerbottens regioner haft små möjligheter att påverka strategiarbetet, trots att det är i dessa regioner som rennäringen bidrar som mest till näringslivet. De regionala strategierna diskuterar i viss mån rennäringen men utan att lyfta dess strukturella problem. Andra samiska näringar och statens skyldigheter gentemot dessa hamnar i skymundan. Livsmedelsstrategierna saknar ett urfolksperspektiv som kunnat bredda uppfattningen av hur en hållbar svensk livsmedelsförsörjning skulle kunna se ut (Eriksson 2021; Falk Eliasson 2021; Nilsson 2020).

Livsmedelsstrategiers produktivistiska lösning på hållbarhetskrisen

Livsmedelsstrategier formuleras i skärningspunkten mellan konkurrerande hållbarhetsmål. Politikens ansvar att bemöta ökade utmaningar för ekologin som anses hänga samman med rådande produktions- och konsumtionssamhälle, väcker frågor om vad hållbarhet och hållbar utveckling är. Har människan som enskild eller kollektiv något egentligt mål att utvecklas mot? I framväxten av ett mer sammanlänkat, industrialiserat och

miljöpåverkat globalt samhälle föreslogs att en "hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov" (Brundtland & Hägerhäll 1988). Omställningen till människans framtida samhälle har sagts behöva vara miljömässigt, socialt och ekonomiskt hållbar (FN:s generalförsamling 2015). Detta kan tolkas som att människan ska ta hänsyn till det befintliga ekosystemets sammansättning och funktioner, att människor ska komma överens med varandra om hur de ska tillfredsställa dagens behov – men vad innebär det att vara ekonomiskt hållbar? Ekonomi i bemärkelsen hushållning talar till hur vi förhåller oss till våra befintliga resurser. Tron på att vi kan öka mängden tillgängliga produkter, och resurser att producera dem, för nuvarande och kommande generationer, och att detta är av godo, är ett fundament i den ideologi vi kan kalla produktivism. Värdet på de varor och tjänster som en nation producerar, så kallad bruttonationalprodukt, visar på kopplingen mellan ökad produktion och en nations ekonomiska tillväxt.

Men vad innebär det att mänskligheten ska sträva mot ekonomisk tillväxt samtidigt som den är hållbar gentemot ekosystem och människor emellan? Livsmedelsstrategier ger uttryck för tron att man, genom till exempel grön omställning, kan verka för ekologisk hållbarhet, utan att tumma på målet om fortsatt tillväxt och produktivism, och att social hållbarhet är nåbar genom den välfärd som tillväxt skapar i termer av jobb och konsumtionsvaror. Ökad lokal produktion och användning av förnybara energikällor anses i denna tankevärld kunna justera negativa trender till fördel för lokala aktörer utan att förändra det globala produktionssystemet.

Ett kritiskt perspektiv på det globala livsmedelssystemet

Ur ett kritiskt politisk-ekologiskt perspektiv anses en mer omfattande revidering av livsmedelssystemet nödvändig för att vända på en eskalerande ekologisk kris. En sådan transformation kräver inkluderande processer som leder till omläggning av kostvanor och odlingssystem (Leach m. fl. 2020). Ett politiskt-ekologiskt perspektiv ökar förståelsen för hur det globala livsmedelssystemet bidrar till att reproducera och skapa ojämlikheter, exkludering och orättvisa mellan människor och platser (Moragues-Faus & Marsden 2017) och förklarar förhållanden mellan sociala och ekologiska system (Robbins 2019). Det belyser hur kunskapssystem formas där olika gruppers kunskaper får företräde i förståelsen av relationer mellan människa och ekologi (Goodman 2004).

De överenskommelser som styr hur mat produceras och konsumeras skapar en matregim. Rötterna till den nuvarande matregimen finns delvis i framväxten av ett jordbruk integrerat med det agro-industriella komplexet (McMichael 2014). I Sverige har staten under lång tid stöttat en sådan integrering genom en så kallad rationalisering av jordbruket (Flygare & Isacson 2003). Liknande rationaliseringspolitik har även påverkat rennäringen (Johnsen & Benjaminsen 2017), som alltmer blivit betraktad enbart som köttproducent.

Med Sveriges inträde i EU i 1995 har makten över det livsmedelssystem som tidigare var en nationell angelägenhet flyttats till överstatlig nivå och genom handelsavtal konkurrerar dess produkter nu med livsmedel som produceras i hela EU. Nationell livsmedels säkerhet har inkorporerats i generella EU-regelverk, och ett nationellt styrt livsmedelssystem har bytts ut mot ett marknadsstyrt (Nilsson 2020; Flygare & Isacson 2003) som är ofördelaktigt för Sveriges nordligaste regioner då producenterna har svårt att konkurrera på en global marknad (Hajdu m. fl. 2020). Som följd av avreglering har Sveriges självförsörjning på mat sjunkit från 75 procent 1988 till 50 procent i dag (LRF 2022). Under de gångna 30 åren har globala ojämlikheter förknippade med mat ökat (OECD 2015). FAO uppskattade år 2020 att över tre miljarder människor inte uppnådde livsmedels säkerhet, trots att världen då producerade ett överskott på mat. Denna siffra har fortsatt stiga under

pandemiåren och Rysslands invasion av Ukraina (FAO m. fl. 2022). Frågor om livsmedels säkerhet har inkluderats i en nyliberal agenda som ser ökad produktivitet och liberalisering av handel som lösningen på problemet (Moragues-Faus & Marsden 2017). Den rådande matregimens narrativ motiverar ökad produktion med behovet att ”föda världen”, något som ifrågasatts då det största problemet sedan länge inte varit brist på mat, utan snarare dess fördelning, hushållning och felnäring (FAO m. fl. 2020).

Alternativa matrörelser som bygger på lokala initiativ, så som till exempel lokal mat, anses enbart modifiera den dominanta matregimen (Sonnino & Marsden 2006), utan att verkligen förändra den. En diskurs som fortsatt främjar det konventionella sättet att producera mat på, det vill säga produktion enligt rådande principer, adresserar inte de problem som produktionen anses ge upphov till, avseende klimateffekter, biologisk mångfald och värnande av kulturlandskapet.

Matsuveränitet som grund för livsmedels säkerhet

Urfolk möter specifika utmaningar avseende livsmedels säkerhet och hälsa (Hossain m. fl. 2020; Desmarais & Wittman 2014) som kan kopplas till det koloniala arvet och konflikter om tillgång till markresurser (Morrison 2011). Bristande livsmedels säkerhet är ofta kopplad till att urfolk ger upp traditionella matsystem och blir beroende av dyrare mat som transporterats långa sträckor (Thompson m. fl. 2011; Herrmann m. fl. 2020). Minskad lokal tillgång på traditionell mat kan även kopplas till ökat intresse för att exportera varor från urfolksproducenter. Det leder till att konsumtionen av traditionell mat bland urfolk minskar, vilket bidrar till försämrad hälsa (Bogdanova m. fl. 2020). Därav frågan om huruvida livsmedels(o)säkerhet har sina rötter i förlorad matsuveränitet.

Den globala matregimen destabiliserar lokalt förankrade, traditionella livsmedelssystem och förvandlar primärproducenter till arbetskraft (Harvey 2008) inom en globaliserad matregim som producerar ”mat från ingenstans”. Som en reaktion på de kriser som en sådan alltmer globaliserad matproduktion inneburit för lokalproducenter, har småbrukare och urfolk världen över arbetat fram konceptet matsuveränitet. Detta för att främja platsspecifik

mat ”från någonstans”. Enligt småbrukarrörelsens LaVía Campesinas deklARATION är matsuveränitet folks rätt till hälsosam och kulturellt lämplig mat, producerad genom ekologiskt sunda och hållbara metoder, och deras rätt att själva definiera sina egna mat- och jordbrukssystem, samt att ta rättvis del av de värden som maten producerar högre upp i värdekedjan (Nyéléni 2007). Konceptet kontrasteras mot FAO:s definition av livsmedelssäkerhet, där denna existerar när alla folk, alltid, har fysisk och ekonomisk tillgång till tillräcklig, säker och näringsrik mat för att möta sina näringsmässiga behov och matpreferenser för ett aktivt och hälsosamt liv (World Food Summit 1996). Strävan efter matsuveränitet kan betraktas som en rörelse för att lösa de sociala och ekologiska problem som tidigare matregimer producerat och uppnå en uthållig form av livsmedelssäkerhet. Den ifrågasätter att mat behandlas som andra handelsvaror (McMichael 2014). Matsuveränitetsrörelsen knyter an till urfolksperspektiv på mat och öppnar för en mer grundläggande omvandling av det rådande livsmedelssystemet (van der Ploeg 2014).

Relation till marknaden ur ett urfolksperspektiv

Det finns skillnader mellan hur olika urfolksperspektiv ser på relationen mellan sitt livsmedelssystem och den globala matregimen. Å ena sidan finner vi de som anser att dessa är inkompatibla och att matsuveränitet innebär att urfolk ska kämpa för självständighet från marknaden (Morrison 2022). Detta urfolksperspektiv på matsuveränitet i Kanada ser mat som helig, och som en del av relationen med den naturliga världen som definierar kultur och samhälle (Robin 2019; Coté 2016). Enligt det perspektivet kan inte matvaror betraktas som andra varor: ”Moder Jord, liksom mat, kan inte vara förslavad och tvingad att producera vad man vill, när och var man vill det genom teknologiska verktyg” (Kneen 2011, s. 92). Å andra sidan finns andra urfolksperspektiv som ser samlevnad och integration i marknadsekonomin som möjlig och önskvärd. Slow Food Sápmi argumenterar för en varsam integration som möjliggör för urfolksaktörer att äga det mervärde som skapas i en respektfull varufiering av nedärvda naturresurser genom traditionella produktionsätt.

Sikku (2017) lyfter i en analys för Sametinget fram matsuveränitet som en rättighetsfråga, där samerna

i egenskap av urfolk har rätt att själva bestämma över sin egen matkultur och de resurser som kan producera den, såsom marker, djur och växter. I Sametingets näringspolitiska strategi nämns att en sådan matsuveränitet behöver stärkas för att samisk matproduktion ska ske på ett långsiktigt hållbart sätt med bibehållen kvalitet (Sametinget 2019b).

Árbediehtu och omsorgsfull varufiering

Veronika Håkansson, ordförande i Sametingets näringsnämnd poängterar på Golleguolli-seminariet (Golleguolli 2022) att företag med rötter i samisk kultur har en särskild värdegrund. Sådana samiska företagare vill kunna leva på sitt företag men värderar inte det rent ekonomiska högst, utan har andra värden att ta hänsyn till, såsom att bevara den traditionella kunskapen, föra den vidare och sprida den samiska kulturen. Man strävar efter ett bra liv i samklang med naturen, inte ett ensidigt utnyttjande av den – något som kan skilja samiska företag från majoritetssamhällets syn på produktion. Det är i samklang med vad Labba och Riseth (2007) beskriver som en dubbel anpassningssituation, där renskötarnas ekonomi anpassas efter en marknadslogik, men samtidigt visar tecken på motsträvighet i relation till den. Exempelvis styrs inte antalet slaktade renar ensidigt av prisändringar på renkött utan hänsyn tas även till hjordens överlevnad.

Stefan Mikaelsson, vice ordförande i Sametingets styrelse, säger i en intervju med forskargruppen år 2021: ”I den samiska natursynen, i den samiska matvisionen, ges uttryck för varsamma relationer mellan människor, natur och djur. Det här ska inte vara någon storskalig och rationell, mycket lönsam, djurproduktion. Produktion av slaktkroppar. Det är bärande och utövande av en kultur där man måste ta helt annat ansvar och försiktighetsprinciper”.

I vår intervju med en renskötare år 2021 belyses något av den dubbla anpassningen. Han beskriver sig som en vanlig företagare som brottas med ekonomisk lönsamhet och social trygghet; samtidigt avviker ekonomiska vägval mot marknadens logik. Som renskötare slaktar man så många renar man behöver för att klara sig. Det speglar ett generellt förhållningssätt: “[...] det finns ju en sån [syn] inom samiskt näringsliv att man tänker att ju högre pris man har desto mindre behöver man sälja. Det är den hära att jag behöver

ha så här mycket pengar för att klara mig. Jag behöver ha så här mycket fisk [...] så här mycket kött i frysen för att klara mig hela vintern. Samma är det med pengar, så här mycket pengar [behöver jag] för att klara mig”.

Sametinget (2019b) framhäver i sin näringspolitiska strategi, “Sápmi – en näringsmässig resurs”, att det samiska traditionella livsmedelssystemet kännetecknas av en mångsidig hållbarhetssyn som går bortom ekonomisk hållbarhet. Medan ekonomisk hållbarhet står för ett näringsliv som präglas av innovation, resurseffektivisering, ökad konkurrenskraft, produktivitet och innovationsförmåga – det vill säga marknadsekonomiska premisser – uppstår en ekologisk hållbarhet genom strävanden efter ”att återställa, bevara och främja ekosystemen” och social hållbarhet genom inkludering. Grunden till en samisk framtid ligger förutom i ett bärkraftigt samiskt näringsliv, i bevarandet och främjandet av den samiska kulturen och stärkandet av samiska institutioner. Därför anser Sametinget att ett hållbart näringsliv, utöver ekonomisk hållbarhet, även ska vila på ekologisk, social och kulturell hållbarhet.

Den näringspolitiska strategin ser hållbarheten ur ett urfolksperspektiv som betonar att ”människan och naturen ska ha en långsiktig förmåga att förnya sig och hållbart vidareutvecklas” (Sametinget 2019b, s.7). Ett sådant förhållningssätt bygger på att ”bruka men inte förbruka naturresurserna” och anses ”berikande för omvärlden”. Syntsättet genomsyrar även aktörer som inte lever i ”direkt förhållande med naturen” och bidrar till en särskilt kulturell och etisk bas för det samiska näringslivet. Därför anser den näringspolitiska strategin i samklang med Sametingets klimatstrategi att ”ett ekologiskt, socialt och bärkraftigt samiskt näringsliv är en avgörande förutsättning för att bevara höga miljö- och kulturvärden samt biologisk mångfald i Sápmi” (Sametinget 2019a). Traditionell samisk kunskap, árbediehtu på nordsamiska, bygger på en holistisk syn där långsiktighet och hållbarhet är fundamentalt i människans samspel med naturen. Sametinget (2012) anser att árbediehtu ska vara vägledande vid fortsatt utveckling av den samiska maten.

Livsmedelsstrategiernas modeller för återlokalisering av produktionen gynnar inte nödvändigtvis förvaltningen av det historiska arvet från samisk och svensk matkultur (Ryd

2015), då strategierna, bland annat genom sitt fokus på export, medverkar till en globaliserad matkultur. Samernas strävan efter matsuveränitet är delvis en juridisk fråga, men en relation till maten vi äter berör alla oss som blir allt mer bortkopplade från dess framställan, ursprung och betydelse. Nilsson (2020) argumenterar för ett berikande, ömsesidigt perspektivtagande, med hänsyn till urfolksperspektivets fokus på näring, i betydelsen av att vara närande. Ett ökat perspektivtagande från traditionell kunskap, árbediehtu, kan bidra till mer lokalt producerad mat med ökad användning av vilda resurser och med ett mer fullständigt nyttjande av animalier samt att vi undviker att mata djur med föda tjänlig för människor. Árbediehtu behöver integreras med akademisk vetenskap och få större plats i samhället. Det innebär en mental förändring, där relationen till mat och långsiktigt tänkande utvecklas hos medborgarna, exempelvis genom att medvetandegöra skolelever om möjligheter till självförsörjning. Svenska staten bör samverka med Sametinget för att stärka dessa förutsättningar. Då maten som resurs diskuteras, ska fokus ligga på näringsvärde snarare än enbart ekonomiskt värde, eftersom ekonomiskt värde kan variera oberoende av matens näringsmässiga innehåll.

Rättigheter och traditionella livsmedelssystem

Att inkludera ett urfolksperspektiv genererar ekologiska och sociala hållbarhetsvinster. Dessutom har samiska aktörer, rennäringen och den traditionella kunskapen en juridisk särställning. I Sverige är samer erkända som ett urfolk av riksdagen (Prop. 1976/77: 80) och ett folk i grundlagen (SFS 2010:1408). Staten ska garantera samers rättigheter till att bevara sin kultur och har särskilt ansvar för bevarandet av den samiska kulturen, där rennäringen anses vara dess ekonomiska bas.

Urfolks rättigheter specificeras därtill i internationella konventioner. Sverige har bland annat undertecknat FN:s deklaration om urfolksrättigheter (FN:s generalförsamling 2007) som sammanfattar rättigheter som nationsstater ska utgå ifrån i relation till urfolk. Deklarationen försäkrar urfolks rätt till att praktisera sin kultur (artikel 8) och att ha tillgång till mark nödvändig för att utöva sin kultur (artikel 9, 26). Den formulerar även krav på urfolks rätt att delta i beslutfattande processer (artikel 18) i ärenden

som berör dem baserat på ett fritt och informerat förhandssamtycke (artikel 19).

Utöver deklarationer och konventioner till försvar för urfolks rättigheter har staten förbundit sig att stödja traditionell kunskap som bas för biodiversitet genom att underteckna Förenta nationernas konvention om biologisk mångfald (FN 1992). Staten ska agera för att upprätthålla traditionell kultur och stödja dess överlevnad och utveckling inom det dominerande ekonomiska systemet. Artikel 8j anger att varje avtalslutande part ska ”respektera, bevara och upprätthålla kunskap, innovationer och praxis hos ursprungsbefolkningen och lokala samhällen som förkroppsligar traditionella livsstilar som är relevanta för bevarande och hållbar användning av biologisk mångfald”. Förutom bevarande, ska parter ”främja deras bredare tillämpning med godkännande och involvering av innehavarna av sådan kunskap, innovationer och praxis och uppmuntra en rättvis fördelning av de fördelar som uppstår genom utnyttjandet av sådana kunskapsinnovationer och -praxis”.

Samstyre och livsmedelsstrategierna

Samstyre (governance) är en term för att beskriva statens sätt att styra då flera parter bjuds in och styr en process, i stället för att den är hierarkiskt organiserad. Den har tillkommit för att göra åtskillnad mellan hur tidigare styrelseformer var mer enkelriktade, och dagens styrning som ofta fungerar i nätverk av parter som sinsemellan återkopplar under processens gång. Samstyre har ibland presenterats som en lösning på problem med hierarkiskt beslutsfattande, genom sin potential att demokratisera beslutsprocesser när berörda parter tillåts utöva inflytande i en process av ömsesidigt perspektivtagande (Hallgren & Ljung 2005). Det öppnar upp för processer grundade i socialt-rättvis-perspektiv. Enligt Nancy Fraser (2001) är en viktig del av social rättvisa att grupper blir hörda och tillåts delta i processer som berör dem. För social rättvisa krävs även att institutionaliserade mönster av kulturella värderingar avspeglar respekt för alla inblandade aktörer.

I kontrast till denna modell har den svenska statens styrning av rennäringen beskrivits som ett hierarkiskt governance-system (Löf 2016). Trots att samiska aktörer bjuds in till deltagande

i styrningen ligger den mest betydelsefulla makten i händerna på statliga aktörer. Löf (2016) beskriver hur den politiska styrningen utgår från en av samiska frågor ointresserad riksdag och regering. Staten framhåller rennäringens unika art och vikten av kulturarvet, men också dess irrationalitet och brist på konkurrenskraft. Staten påstår sig stödja ökat självbestämmande i det samiska samhället, bland annat genom möjlighet att yttra sig i makt över administration och rätt till konsultation kring intrång. Administrationen sköts dock av ett tjänstemannastyrat sameting som är starkt begränsat av regeringens regleringsbrev. Andra samiska aktörer lämnas till att lösa operativa problem utan vare sig resurser eller institutionell infrastruktur. Konsultationsrätten är tandlös och bygger på antaganden om samexistens. Dessa är i sin tur baserade på en statlig föreställning om att en likabehandling också är en rättvis sådan. Nya styrningsformer har försvagat samers möjlighet att försvara sina spörsmål (Löf m. fl. 2012). Samråd efterlevs inte på ett fruktbart sätt (Johnsen & Benjaminsen 2017). En transformation mot ett hållbart livsmedelssystem gynnas av att så många berörda som möjligt influerar processen. Karlsson m. fl. (2018) har visat hur inkluderande deltagarprocesser skulle kunna göra Sverige och Norden både hållbart och trygga vår matförsörjning genom en omläggning av kostvanor, odlingsystem och övergång till ekologiskt och lokalproducerat. Samiska aktörer efterfrågar möjligheter att bevara sitt livsmedelssystem, något som motsvarar liknande krav från andra urfolk i Arktis (Nilsson 2020; Andronov m. fl. 2020). Under arbetet med de regionala livsmedelsstrategierna har det funnits en utgångspunkt i att relevanta aktörer skulle involveras i deras framtagande. I de regionala processerna har vanligen Regionen, Länsstyrelsen, LRF och ibland kommunerna varit involverade. Samiska organisationer, såsom Sametinget, Svenska Samernas Riksförbund (SSR) eller Slow Food Sápmi, har dock i de flesta regioner inte ingått i styr- eller arbetsgrupper. Ett ömsesidigt perspektivtagande är ett givande förhållningssätt till hållbar utveckling. Ett samiskt perspektiv i arbetet hade kunnat introducera andra diskurser och resultera i en annorlunda framskrivning av livsmedelssystemet. Därmed hade en grund kunnat läggas för en annorlunda matregim där hushållning, småskalighet, näringsvärden och överföring mellan olika kunskapssystem gett strategin större bredd ekologiskt, socialt och ekonomiskt (Falk Eliasson 2021; Eriksson 2021).

Vad saknas i strategierna från ett urfolksperspektiv?

Då livsmedelsstrategierna saknar ett urfolksperspektiv har de inte berikats av hållbarhetssynen som ett urfolksperspektiv innebär. Utifrån vår samlade kunskapsinhämtning (se avsnittet Kunskapsbärare), anses de olika hållbarhetsaspekterna vara tätt sammankopplade hos samiska primärproducenter. I motsats till en rent marknadsmässig logik där ekonomisk rationalitet styr produktionsformerna, så vägs i det samiska en omsorg för djuren samman med behovet av att bedriva en näring i balans med naturen. Det kan göra att en verksamhet inte är ekonomiskt konkurrenskraftig om mervärdet för den ekologiska omtanken inte går att få betalt för. Detta kan kontrasteras mot hur ekonomiskt mer lukrativa verksamheter kan bedrivas utan att behöva kompensera för förluster inom ekologisk hållbarhet. Exempelvis kan en laxodling, utan hänsyn till långsiktig utveckling eller rumsliga material- och energiflöden, skapa mer tillväxt lokalt i nuet än vildfångad lax. En vildfångad lax har dock högre näringsvärde och en annan ekologisk påverkan än en odlad lax. Ett urfolksperspektiv gör anspråk på att, utöver de ekonomiska värden som produceras, även värna matens näringsinnehåll och naturresursernas varsamma utnyttjande.

Strategierna lägger fokus på ekonomiska värden, och inte på näringsvärden eller sociala och ekologiska värden av livsmedel. Även om till exempel renprodukter är dyra så har de högre näringsvärden än andra typer av kött, och renkött har längre hållbarhet då det innehåller mindre fett och högre halter av vitaminer och mineraler (Nilsson 2020). Det innebär att mindre mängder räcker för en hälsosam diet (ibid).

Som en av de samebyanknutna slakteriernas ledare poängterade: "När man tar livet av en ren, är man skyldig att ta reda på så mycket som möjligt". Samiska näringsidkare bygger på mångsidighet och anses visa på hög resiliens, då intresset att bevara en traditionell sysselsättning även omfattar bevarandet av identiteten, livsstilen och kulturen med dess värderingar om balans med naturen. En konsekvens anses vara att i motsats till ett vinstdrivet företag är man inom samiskt näringsliv beredd att upprätthålla verksamhet även om det hamnar på "plus-minus-noll", om den anses bidra till mer helhetlig nyttjande av resurserna. Näringsliv och kulturliv hänger samman, såtillvida att mångsidig sysselsättning är en del av levnadssättet och hur

företagsamhet bedrivs. Att man står på flera ben ger företag motståndskraft och ger verksamheten kulturell och social hållbarhet.

Traditionellt, innan övergripande ekonomiska rationaliseringar, har man förädlad alla delar av renen. Detta i motsats till idag då förädlingsgraden är lägre. Enligt Anna Marja Kaddik 2023, som arbetar med frågan i en pågående studie av SSR, *Odda Vuogit*, så grävs delar av renen som tidigare använts som människoföda ned i dag (såsom till exempel skallen, förutom tungan) eller utnyttjas i bästa fall som djurfoder (till exempel magar och tarmar). Samebyägda slakterier strävar efter en högre förädlingsgrad. Exempelvis, enligt Mattias Jonsson slaktansvarig, styckar Idre samebys slakteri så att även hjärtat, tungan, lungan, levern, njuren, mellangärdet och delvis magfett, klövar och horn kan förädlas, utöver köttet. Utnyttjandet av tarmarna förutsätter en separat produktionslinje. Förädling av tarmar kräver därför stora investeringar, något som de flesta av företagen inte klarar av. De har installerat en utrustning för att tappa och samla blod. Att kunna förädla dessa delar kräver både investeringar och en marknad att sälja på. De mindre företagen har inte materiella eller mänskliga resurser att ta fram marknadsföringsmodeller (Anna Marja Kaddik 2023). Det är svårt att bygga ekonomiskt lönsamma biogasanläggningar på enbart biprodukter från renslakt då volymen är liten och säsongsbetonad (Kerstin Kemlén 2023). På så sätt spelar ekonomisk hållbarhet en stor roll för samiska primärproducenter, eftersom det krävs för att upprätthålla verksamheten på lång sikt. Att kunna öka förädlingsgraden, och med det den ekologiska hållbarheten för rennäringen och annan animalieproduktion, kräver strukturella förändringar och riktat stöd.

Då urfolksperspektiv inte har lyfts in i arbetet med livsmedelsstrategierna, missar dessa att ta hänsyn till utmaningar som är tätt kopplade till hur företagsamhet bedrivs grundat i ett urfolksperspektiv. Det saknas kunskap om vilka strukturella förutsättningar som bidrar till den låga förädlingsgraden av ren och för möjligheten att bedriva rennäring enligt en mer holistisk syn i enlighet med samiska traditioner. Nedan samlas några av de viktiga områden där samiska näringsidkare och politiker anser att regleringar av olika statliga myndigheter utgör utmaningar för samiska primärproducenters möjligheter att kunna bedriva sin verksamhet på ett likvärdigt sätt med andra näringsidkare.

Utformningen av statliga stöd

Det är viktigt att exempelvis ekonomiskt stöd till företagande, eller statliga regleringar av olika verksamheter, är utformade på ett sätt som ger likvärdiga förutsättningar för samiska företag. Att stöd är utformade med majoritetssamhällets företagande som modell utgör en konkurrensnackdel för samiska företag. Ett exempel på diskriminerande praxis nämndes av deltagare på Golleguolli-workshopen (Golleguolli 2022) att Landsbygdsprogrammets stöd till företag som kan sökas genom Länsstyrelsen, förutsätter en viss ekonomisk omsättning inom en enskild näringsverksamhet. Samiska företag med mångsidig, småskalig företagsamhet kvalificerar inte, då ingen enskild verksamhet når omsättningen som stödet förutsätter.

Livsmedelsverkets regleringar

Besiktning vid slakt

Livsmedelsverkets regleringar av slakteriverksamhet utgår ifrån inhägnade djur som modell i sin styrning av veterinärkontroller före och efter slakt. Ren räknas enligt förordning (EG förordning 853/2004) som inhägnat djur trots att renen "lever större delen av sitt liv fritt strövandes" enligt förordningen. Sådan reglering diskriminerar renägare och utgör en direkt konkurrensnackdel för renägare jämfört med uppfödare av inhägnade djur. Regleringen tar inte hänsyn till att renen endast är semi-domesticerad. Det finns krav på att anmäla hur man planerar slaktverksamheten kalenderåret innan. Som en renägare beskriver: "Renskötelsen är beroende på väder vind. Dessutom har klimatet förändrats. Det inte säkert att vi kan flytta renarna över vattendrag där vi kunde förut. Det är inte säkert att det är fruset. Dessutom kan rovdjur ha tagit renen man har planerat att slakta!" Idre samebys slakteri har som snitt 25–26 slaktdagar per år. Men de behöver förboka 100–120 slaktdagar för att vara säkra på att det finns veterinär på plats när de har möjlighet att slakta. Man har sedan skyldighet att anmäla åtta dygn i förväg om man ska slakta eller inte. Även om man kan avboka kostnadsfritt senast två dygn före, så innebär upplägget mycket extra arbete för både Livsmedelsverket och slakterier.

Detta system kom till då Livsmedelsverket vid början av 2010-talet tog tillbaka uppdraget från Jordbruksverket att genomföra besiktningen med hjälp av sina distriktsveterinärer. Dessa

distriktsveterinärer fanns i närområdet och kände väl renen som djurart och hade nära kontakt med renägare och slakterier. Livsmedelsverkets veterinärer kommer från längre avstånd. När det gäller Idre, då kan de komma som närmast från Borlänge, men ibland från Stockholm och Uppsala. När ändringen skedde hade de nya veterinärerna inte tillräcklig kunskap om renar, något som har förbättrats med tiden enligt Idre samebys slakteri. Förbättringen har skett genom en kontinuerlig dialog och en viss stabilitet bland veterinärerna som gjorde att de kunde tillägna sig kunskap om renskötelsens särskilda villkor. Men, detta är en situation som anses vara personbunden och är inte förankrad i hur regelverket ser ut. Om personalen byts ut så försvinner kunskapen. Kommunikationen har inte fungerat lika väl i andra slakterier.

Finland, som också är ett EU-land, tar mer hänsyn till renskötelsens villkor vid veterinärbesiktning i samband med slakt. Där bör lokala veterinärer varslas minst 24 timmar innan slakt för ante-mortem-inspektion. Renar kan ante-mortem-inspekteras om de i förväg hägnats in (Majuri & Muuttoranta 2021). Det ger avsevärt mycket större flexibilitet för renägare, som inte på förhand kan vara säkra på vilka renar de lyckas fånga inför slakten, och möjliggör fler slakttillfällen. Lokala veterinärer har dessutom bra kunskap om renar och renskötsel.

I motsats till Sverige, där flertalet små och till renskötsel anknutna slakterier är nedlagda (Anna-Marja Kaddik), domineras Finland av små slakterier som är ägda av renskötselkooperativ med renslakt som huvudprofil (Mikaela Sauvalas 2022). Ett system i likhet med Finland skulle kunna möjliggöra fler slakttillfällen anpassade till rennäringens säsonger och behov. Förädling skulle kunna ske av mindre mängder slaktade djur åt gången, som renägare eller lokala förädlare skulle kunna hantera vid sidan av skötelsen.

Forskning behövs för att jämföra regelverken i olika länder och undersöka om regelverken kring hanteringen av besiktningen har haft en negativ påverkan på företagsstrukturernas utveckling för samebygda mindre slakterier i Sverige, och genom det skapat sämre förutsättningar för lokala, samiska verksamheter att föra vidare förädlingspraktiker grundade i traditionell kunskap.

Ett annat tillkortakommande i nuvarande system är att kontrollen av renkött avser att säkra livsmedelssäkerhet och inte att verka för djurvålfärd – något som tydliggörs genom att renägare inte får återkoppling om fynd av eventuella avvikelser på grund av sjukdomar, enligt SSR:s pågående studie *Odda Vuogit*. Det anses av informanter att sådan återkoppling var mer givande då Jordbruksverket hade ansvar för besiktningen.

Dialog och deltagande

Enligt slaktchefen vid Idre samebys slakteri har den pågående slaktplaneringsrelaterade dialogen mellan slakteriet och Livsmedelsverket över tid bidragit till förbättrat samarbete mellan slakteriet och de veterinärer som besiktat i samband med slakt. Men det efterfrågas mer strukturerade former av dialog mellan Livsmedelsverket och närliggande slakterier som har upptag av renar från samma samebyar. Samtidigt, enligt information från SSR-projektet *Odda Vuogit* (lett av Anna-Marja Kaddik och Marja Rensberg), för Livsmedelsverkets veterinärer ingen dialog med primärproducenterna. De för endast dialog med slakterier som förväntas försäkra att Livsmedelsverkets regelsystem efterlevs. Primärproducenter som tillhör samebyar med eget slakteri kan därmed ta del av och påverka indirekt genom sitt slakteri medan de primärproducenter som säljer till oberoende slakterier saknar möjlighet till en sådan dialog med Livsmedelsverket.

Gårdsförsäljning

Regleringen av slakt i Sverige gör även att renägare inte har möjlighet att sälja sina egenslaktade renar. I Finland medger den livsmedelshygieniska regleringen 33 § (MMM 318/2021) att upp till 5000 kilo renkött och 500 kilo rökt renkött kan säljas varje år direkt till konsumenter. Vid direkt försäljning behöver renarna inte vara slaktade i slakthus (Finnish Food Authority 2019a). Uppskattningsvis slaktas en tredjedel av Finlands renar utanför slakthus. Möjligheten att slakta själv för försäljning innebär att traditionell slaktkunskap lever vidare, vilket i sin tur bidrar till ett mer holistiskt utnyttjande av renen som livsmedelsresurs. I Sverige, där slakt för försäljning sker i slakterier, dominerar de storskaliga företagsstrukturernas fokus på kött, och

resten av renen – blod, inälvor och skinn – blir avfall. På så sett bidrar statliga regleringar av slakt och försäljning till en bristfällig ekologisk och kulturell hållbarhet inom produktionen.

Hygienstandard

På Golleguolli-seminariet (2022) framfördes vilka svårigheter som tillämpningen av EU:s normer i Svensk lagstiftning och praxis som berör hygienstandard för dricksvatten i livsmedelshandling utgör för småföretagares etablering (SLVFS 2001:30). Fjällfiske har varit en viktig inkomstkälla för samiska småföretag. Men att upprätta vattenanläggningar där fjällfiske bedrivs i glesbygden i enlighet med direktiven, till exempel borrade brun, möter ekonomiska och logistiska hinder. Samtidigt är transport av fisken till bosättningar med bättre förutsättningar svårt att lösa. Tidigare erfarenheter visade att även om det kunde ha gått att få undantag från en del av kraven enligt 20 § SLVFS 2001:30, tolkade kommunerna regelverket väldigt strängt (Anna Margit Påve 2023). Fjällfiske är på väg att försvinna, från att det en gång ha varit en betydande inkomstkälla för renägare (Nicke Nutti på Golleguolli seminariet). Då vattenkvaliteten i naturnära områden i regel är hög, skulle en förenklad procedur för tillstånd hjälpa småskaliga producenter att bygga upp förädlingsverksamheter nära fiskens naturliga habitat och där fjällfiske bedrivs. Möjligen kommer tillämpningen av den nya lagstiftningen (LIVSFS 2022:12) med mer utförliga regler för undantag (§ 33–35) kunna bli mer fördelaktig.

När det gäller rennäringen, krävs en hygienstandard på vatten i enlighet med krav för kommersiell hantering. Samtidigt föreligger dubbla kontrollkrav. För det första måste företag som använder vatten från egen brunn söka tillstånd från kommunen för att få vattenanläggningen godkänd. För det andra krävs godkända kemiska och biologiska prov på vattenkvaliteten, som ska godkännas av Livsmedelsverket, två gånger under varje slaktsäsong.

Konsekvenser av rådande regelverk

Rötterna till nuvarande svenska slakteripraktiker ligger i statliga utredningar från 1950- och 60-talen om rennäringens främjande, som syftade till att föra in rennäringen under svensk livsmedelsreglering och hygienstandard för köttproduktion. Det ledde till ny reglering (Prop. 1962:68). Konsekvenserna blev att kommersiell renslakt i stor utsträckning skiljdes från hushållsslakt. Samtidigt betraktades rennäringen alltför småskalig för att kunna bekosta utveckling av ny infrastruktur och en kooperativ struktur motsvarande böndernas har inte kommit till skott, då det hade förutsatt bunden leverans till kooperativen (Röver 2021). Redan från början kritiserades att kommersiell hantering av ren fokuserade på hantering av kött, något som förpassade andra kroppsdelar likväl blod till avfall.

Rennäringens rationalisering och införlivandet av hygien- och kvalitetsstandarder inom certifierade slakterier har å ena sidan stärkt förmågan att nå konsumentmarknader, men har å andra sidan försvagat ett traditionellt holistiskt utnyttjande av renen och lett till minskad förädlingsgrad. Att förbättra ekonomisk hållbarhet för traditionella former av förädling – med högre ekologisk och social hållbarhet som bieffekt – förutsätter att statens regelverk ses över och att riktade stödformer tas fram för att utveckla teknik som syftar till en holistisk förädling av ren (och andra husdjur).

Samisk mat i det offentliga köket

Förvaltningskommuner har ett särskilt uppdrag att främja nationella minoriteters kulturella rättigheter (SFS 2009:1299). Samiska aktörer, såsom Ann Sparrock från utvecklingsavdelningen vid Torsta AB, har engagerat sig för att försäkra tillgång till några måltider per år av samisk mat inom äldreomsorgen i förvaltningskommunerna. Flera förvaltningskommuner, till exempel Lycksele, och även kommuner som inte är förvaltningskommuner såsom Boden, har kommit långt i arbetet. Det offentliga köket bygger på information från Livsmedelsverkets livsmedelsdatabas när de sammanställer matsedlarna för äldreomsorg och skola. Samers, liksom andra minoriteters, matpreferenser ignoreras inom äldreomsorgen – något som påverkas även av att det saknas beräkningar om näringsinnehåll för viktiga samiska

maträtter i livsmedelsdatabasen. Det gör även att det offentliga köket diskriminerar lokala producenter av dessa varor i sina beställningar om samiska maträtter inte inkluderas. EU:s upphandlingsregler, som är svårhanterliga för små företag generellt, kan man inte bortse från – men det går att anpassa förfrågningsunderlaget om den lokala upphandlingskompetensen finns (Päiviö och Kemlén 2022).

Bedömning av näringsinnehåll av mat har olika dimensioner. Då renkött är magrare jämfört med gris och nötkött, är de senare kaloririkare per enhet. Men när man tittar på innehåll av köttspecifika näringsämnen som mineraler och vissa vitaminer, så har renkött betydligt högre halter jämfört med domesticerade djur. Det innebär att en mindre mängd av renkött, jämfört med andra typer av kött kan tillfredsställa näringsbehovet av mikronutrientier (Nilsson 2022), något som kan kompensera för att renkött är dyrare. Som Nilsson (2018: 185) skriver, är vilda bär som ingår i traditionell samisk diet, såsom blåbär, hjortron, hallon och lingon extremt rika på antioxidanter (Halvorsen m. fl. 2002). Dessa vilda bär kan innehålla fem gånger så hög andel antioxidanter jämfört med odlade grönsaker. Ökad konsumtion av vilda bär skulle kunna öka dietkvaliteten i de nordiska länderna (Bere 2006) med hjälp av en lokalt tillgänglig näringskälla.

Att få kulturanpassad mat har visats öka välbefinnande hos äldre (Nordens välfärdscenarier 2020) då smak, minnen och kultur bidrar till fortsatt intresse att äta, mobiliserar minnen och bidrar till mental hälsa. Det är genom det även en viktig fråga om matsuveränitet, något som förvaltningskommuner bör verka för, då det i uppdraget de får medel för ingår att bevara samisk kultur.

När man avfärdar urfolks livsmedel som ekonomiskt ohållbara bör man räkna med hur regelverket, som staten ansvarar för, skapar förutsättningar för konkurrens på marknaden. Regelverk som ger konkurrensfördelar till matproducenter från majoritetssamhället påverkar marknaden på ett för urfolksproducenters diskriminerande sätt, och premierar i viss mån ekologiskt och socialt ohållbar livsmedelsproduktion över ekologisk och social hållbarhet.

Samernas möjligheter att utöva sin traditionella försörjning undermineras

Rennäringen är under kumulativt tryck från konkurrerande intressen för naturresursexploatering – såsom skogsbruk, trafik, gruvor, grön energi, vattenkraft, turism och rovdjursförvaltning – samtidigt som klimatförändringar påverkar dess förutsättningar (Löf m. fl. 2012). Trots internationella och nationella förpliktelser att ge urfolk och samer förutsättningar att utöva sin traditionella försörjning, misslyckas staten med att leva upp till dessa (Larsen m. fl. 2017). Det faller på individuella samebyar att bekosta kampen mot (inter)nationella företag och en oengagerad stat. I motsats till statens regleringar av slakt, där ren betraktas som husdjur, anses renen tillhöra natursystem i relation till rovdjurstryck. Även här saknas adekvat operationalisering för hur den statliga rekommendationen på 10 procent toleransnivå gällande förluster till rovdjur ska förverkligas. Staten avfärdar krav på dialog om rättvis kompensation för skador (Stinneborn 2021; Sametinget).

Referenser

Kunskapsbärare

Arbetet som ligger grund till denna rapport bygger på SSR:s forskningsetiska principer där samarbete med samiska aktörer har genomsyrat kunskapsproduktionen. Rapporten, förutom forskningsunderlaget, bygger på intervjuer och workshops med samiska aktörer (renägare, primärproducenter, slakterichefer, branschorganisationer, till exempel Slow Food Sápmi, SSR, och myndigheten Sametinget, samt medarbetare med livsmedelsstrategier i Norrbotten och Västerbotten) som anordnades inom ramen för projektet "[Renskötelse och traditionella livsmedelssystem i förändring](#)", finansierat av SLU Future Food, med projektledare Ildikó Asztalos Morell. Intervjuerna med renskötare och Sametingspolitiker (Stefan Mikaelsson) genomfördes tillsammans med Robin Eriksson och Isak Falk Eliasson 2020. Ellacarin Blind och Annelie Jonsson (styrelsemedlemmar i Slow Food Sápmi) initierade intresset att belysa hur livsmedelsstrategier tar hänsyn till ett samiskt perspektiv. Tidigare medlemmen Victoria Harnesk har bidragit med reflektioner. Deltagarna i workshops organiserade av projektet och av andra och forskare engagerade i samisk livsmedelsproduktion har bidragit. Bland dem bör nämnas bidrag av till exempel av Kerstin Kemlén och Annelie Päiviö, Sápmi Innovation, och Mikaela Sauvalas vid Renresurs-konferensen organiserad av Maria Udén, projektledare vid Luleå universitet; presentationer vid Golleguolli-seminariet i Jokkmokk, organiserat av projektledaren Ellacarin Blind i samarbete med Samernas Utbildningscentrum (Sámij áhpadasguovdásj). Här har uppföljningsintervjuer genomförts av Anna Margit Påve och Nicke Nutti. Arbetsgruppen inom Slow Food Sápmi för samisk mat för äldre inom förvaltningskommuner, sammankallad av Ellacarin Blind, gav värdefull inspiration. Anna-Marja Kaddik och Marja Rensberg från SSR bidrog med information som de har samlat inom projektet *Ođđa Vuogit* om slakt inom rennäringen. Dessa bidrag har satt ljuset på olika samiska näringarnas utmaningar och var utgångspunkt för underlaget till studien. Mattias Jonsson från Idre Samebys slakteri bidrog med information om förädling av renkroppen.

Litteraturlista

- Andronov, S., Lobanov, A., Popov, A., Luo, Y., Shaduyko, O., Fesyun, A., Lobanova, L., Bogdanova, E. & Kobel'kova, I. (2020). Changing diets and traditional lifestyle of Siberian Arctic Indigenous Peoples and effects on health and well-being. *Ambio*, <https://doi.org/10.1007/s13280-020-01387-9>
- Bacchi, C.L. & Eveline, J. (2010). *Mainstreaming politics : gendering practices and feminist theory*. Adelaide, S.Aust.: University of Adelaide Press. <http://dx.doi.org/10.1017/UPO9780980672381> [2021-05-09]
- Bere, E. (2006). Wild berries: a good source of omega-3. *European Journal of Clinical Nutrition*, 61(3), 431–433.
- Blind, E. (2022). 16. Golleguolli – Traditional fishing in Sápmi. <https://www.youtube.com/watch?v=FNjz9hhFIJQ> [2022-12-01]
- Bogdanova, E., Andronov, S., Asztalos Morell, I., Hossain, K., Raheem, D., Filant, P. & Lobanov, A. (2020). Food Sovereignty of the Indigenous Peoples in the Arctic Zone of Western Siberia: Response to COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(20). <https://doi.org/10.3390/ijerph17207570>
- Brundtland, G.H. & Hägerhäll, B. (1988). *Vår gemensamma framtid : [rapport från] Världskommissionen för miljö och utveckling under ordförandeskap av Gro Harlem Brundtland*. Stockholm: Prisma.
- Coté, C. (2016). "Indigenizing" Food Sovereignty. Revitalizing Indigenous Food Practices and Ecological Knowledges in Canada and the United States. *Humanities*, 5(3), 57. <https://doi.org/10.3390/h5030057>
- Desmarais, A.A. & Wittman, H. (2014). Farmers, foodies and First Nations: Getting to food sovereignty in Canada. *The Journal of Peasant Studies*, 41(6), 1153–1173. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876623>

- EG 853/2004 (2004). Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 853/2004 av den 29 april 2004 om fastställande av särskilda hygienregler för livsmedel av animaliskt ursprung. OJ L. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0853&qid=1669852492659&from=SV> [2022-12-01]
- Eriksson, R. (2021). Årbediehtu eller innovation. (First cycle, G2E). Sveriges lantbruksuniversitet. <https://stud.epsilon.slu.se/17062/> [2022-11-30]
- Europeiska kommissionen (2019). Den europeiska gröna given. (Meddelande från kommissionen till europaparlamentet, europeiska rådet, rådet, europeiska ekonomiska och sociala kommittén samt regionkommittén, COM (2019) 640 final). Bryssel: Europeiska kommissionen. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN> [2021-12-21]
- Falk Eliasson, I. (2021). Samisk mat i Västerbottens livsmedelsstrategi 2020-2030. (First cycle, G2E). Sveriges lantbruksuniversitet. <https://stud.epsilon.slu.se/17067/> [2022-11-30]
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO (2022). The State of Food Security and Nutrition in the World 2022. Repurposing food and agricultural policies to ensure lower cost and safe nutritious foods that make healthy diets more affordable. Rom: FAO. <https://doi.org/10.4060/cc0639en>
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO (2020). The State of Food Security and Nutrition in the World 2020. Transforming food systems for affordable healthy diets. (The State of Food Security and Nutrition in the World (SOFI)). Rom: FAO. <https://doi.org/10.4060/ca9692en> [2021-04-14]
- Flygare, I.A. & Isacson, M. (2003). Jordbrukspolitiken – ett klassiskt drama. In: Jordbruket i välfärdssamhället. (Det svenska jordbrukets historia: 1945-2000; 5). Stockholm: Natur och Kultur/LT's förlag, 227-257.
- FN (1992). Convention on biological diversity. Rio de Janeiro, June 5 1992. Rio de Janeiro: Förenta nationerna. <https://www.cbd.int/convention/text/> [2022-11-30]
- FN:s generalförsamling (2007). 61/295. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples. Förenta nationerna. http://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf [2022-11-30]
- FN:s generalförsamling (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. <https://sdgs.un.org/2030agenda> [2022-11-30]
- Forsberg, G. & Lindgren, G. (2015). Regional policy, social networks and informal structures. European Urban and Regional Studies, 22 (4), 368-382. <https://doi.org/10.1177/0969776412474663>
- Fraser, N. (2001). Recognition without Ethics? Theory, culture & society, 18 (2-3), 21-42. <https://doi.org/10.1177/02632760122051760>
- Goodman, M.K. (2004). Reading fair trade: political ecological imaginary and the moral economy of fair trade foods. Ethics in Political Ecology, 23 (7), 891-915. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2004.05.013>
- Hajdu, F., Eriksson, C., Waldenström, C. & Westholm, E. (2020). Sveriges förändrade lantbruk - Lantbrukarnas egna röster om förändringar sedan 1990-talet och strategier inför framtiden (Future Food Reports 11). Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet, SLU Future Food.
- Hallgren, L. & Ljung, M. (2005). Miljökommunikation : aktörsamverkan och processledning. Lund: Studentlitteratur.
- Halvorsen, B. L., Holte, K., Myhrstad, M. C., Barikmo, I., Hvattum, E., Remberg, S. F., m. fl. (2002). A systematic screening of total antioxidants in dietary plants. Journal of Nutrition, 132(3), 461-471.
- Harvey, D. (2008). Uneven development: Nature, capital, and the production of space. JSTOR.
- Herrmann, T.M., Loring, P.A., Fleming, T., Thompson, S., Lamalice, A., Macé, M., Coxam, V., Laurendeau, G. & Blangy, S. (2020). Community-led initiatives as innovative responses: Shaping the future of food security and food sovereignty in Canada. In: Food Security in the High North. Routledge.
- Hossain, K., Nilsson, L.M. & Hermann, T. (2020). Food Security in the High North: Contemporary Challenges Across the Circumpolar Region. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003057758>

- Johnsen, K.I. & Benjaminsen, T.A. (2017a). The art of governing and everyday resistance: “rationalization” of Sámi reindeer husbandry in Norway since the 1970s. *Acta Borealia*, 34 (1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/08003831.2017.1317981>
- Johnsen, K.I. & Benjaminsen, T.A. (2017b). The art of governing and everyday resistance: “rationalization” of Sámi reindeer husbandry in Norway since the 1970s. *Acta Borealia*, 34 (1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/08003831.2017.1317981>
- Karlsson, J.O., Carlsson, G., Lindberg, M., Sjunnestrand, T. & Rööf, E. (2018). Designing a future food vision for the Nordics through a participatory modelling approach. *Agronomy for Sustainable Development*, 38 (6), 59. <https://doi.org/10.1007/s13593-018-0528-0>
- Kneen, C. (2011). Food Secure Canada: where agriculture, environment, health, food and justice intersect. *Food sovereignty in Canada: Creating just and sustainable food systems*, 80–96.
- Kooiman, J. (2003). *Governing as Governance* [Elektronisk resurs]. SAGE.
- Labba, N. & Riseth, J.Å. (2007). Analysis of the economic adaptation of Sami reindeer management. Reindeer; source of income or cultural linkage? *Rangifer*, 57–69. <https://doi.org/10.7557/2.27.3.271>
- Larsen, R. K., Raitio, K., Stinnerbom, M. & Wik-Karlsson, J. (2017). Sami-state collaboration in the governance of cumulative effects assessment: A critical action research approach. *Environmental Impact Assessment Review*, 64(Supplement C), 67–76.
- Leach, M., Nisbett, N., Cabral, L., Harris, J., Hossain, N. & Thompson, J. (2020). Food politics and development. *World development*, 134, 105024-. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105024>
- Löf, A. (2014). Challenging adaptability [Elektronisk resurs] analysing the governance of reindeer husbandry in Sweden. Umeå: Department of Political Science, Umeå University. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-87976> [2021-05-20]
- Löf, A. (2016). Locking in and locking out: a critical analysis of the governance of reindeer husbandry in Sweden. *Critical Policy Studies*, 10 (4), 426–447. <https://doi.org/10.1080/19460171.2015.1098552>
- Löf, A., Sandström, P., Baer, K., Stinnerbom, M. & Sandström, C. (2012). Renskötsel och klimatförändring : Risker, sårbarhet och anpassningsmöjligheter i Vilhelmina norra sameby. Umeå universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-59492> [2022-11-30]
- LRF (2022). Sveriges matberedskap. <https://www.lrf.se/politikochpaverkan/foretagarvillkor-och-konkurrenskraft/nationell-livsmedelsstrategi/sjalfvorsorjning/> [2022-11-30]
- Majuri, K. & Muuttoranta, K. (2021). Good Practices in Reindeer Slaughtering : Slaughtering at a Slaughterhouse. Lapland University of Applied Sciences. <http://www.theseus.fi/handle/10024/504039> [2022-11-30]
- McMichael, P. (2014). Historicizing food sovereignty. *The Journal of peasant studies*, 41 (6), 933–957. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876999>
- MMM 318/2021 (2021). Asetus elintarvikehygieniasta. Jord- och skogsbruksministeriet (MMM). <https://mmm.fi/documents/1410837/1818450/MUISTIO+MMM+a+elintarvikehygieniasta+31.08.2021.pdf>
- Moragues-Faus, A. & Marsden, T. (2017). The political ecology of food: Carving ‘spaces of possibility’ in a new research agenda. *Journal of Rural Studies*, 55, 275–288. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.08.016>
- Morrison, D. (2011). Indigenous food sovereignty – A Model for Social Learning. In: *Food Sovereignty in Canada. Creating Just and Sustainable Food Systems*. Black Point: Fernwood Publishing. 97–113. https://www.socioeco.org/bdf_fiche-publication-631_en.html [2022-11-30]
- Morrison, D. (2022). 13. Our Food is our Relative: From Production to Regeneration (Keynote); Dawn Morrison. <https://www.youtube.com/watch?v=- -VTttY-bA> [2022-12-01]
- Näringsdepartementet (2017). En livsmedelsstrategi för Sverige – fler jobb och hållbar tillväxt i hela landet: Kortversion av regeringens proposition 2016/17:104. Stockholm: Regeringskansliet.
- Nilsson, L.M. (2018) Food, nutrition, and health in Sápmi. In: *Nutritional and health aspects of food in Nordic countries*. Ed Veslemøy Andersen, Eirin Bar, Gun Wirtanen, London: Elsevier. 179–195.

- Nilsson, L.M. (2020). Some reflections on Swedish food strategies from a Sami and an Arctic perspective. In: Food Security in the High North: Contemporary Challenges Across the Circumpolar Region. Abingdon & New York: Routledge. 203–218.
- Nilsson, L.M. (2022) The Sami Food Culture, Traditional practices and contemporary challenges, in :The Sami World. Ed: Sanna Valkonen, Áile Aikio, Saara Alakorva, Sigga-Marja Magga, Routledge.
- Nordens välfärdscenter (2020). Demensomsorg för invandrare. En handbok. Stockholm: Nordens välfärdscenter. <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2020/04/Demensomsorg-%C3%B6r-invandrare-en-handbok.pdf> [2022-12-01]
- Nyeléni (2007). Declaration of Nyéléni., Mali, 2007. Mali: Nyéléni. <https://nyeleni.org/IMG/pdf/DeclNyeleni-en.pdf> [2021-04-21]
- OECD (2015). In It Together: Why Less Inequality Benefits All. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en [2022-11-30]
- van der Ploeg, J.D. (2014). Peasant-driven agricultural growth and food sovereignty. The Journal of Peasant Studies, 41 (6), 999–1030. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876997>
- Prop. 1962:68 (1962). Kungl. Maj. ts proposition till riksdagen angående rennäringens främjande. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/kungl-majts-proposition-nr-68-dr-1962_EN3068 [2022-12-01]
- Prop. 1976/77: 80 (1977). om insatser för samerna. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/om-insatser-for-samerna_G00380 [2022-12-01]
- Robbins, P. (2019). Political ecology: A critical introduction. John Wiley & Sons.
- Robin, T. (2019). Our Hands at Work: Indigenous Food Sovereignty in Western Canada. Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development, 9 (B), 85–99. <https://doi.org/10.5304/jafscd.2019.09B.007>
- Röver, C. (2021). Making Reindeer :The Negotiation of an Arctic Animal in Modern Swedish Sápmi, 1920–2020. <http://urn.kb.se/resolve?urn=nbn:se:kth:diva-294131> [2022-12-01]
- Ryd, L. (2015). Urfödan - Om självhushållets mat hos folk i Lappland. Skellefteå: Ord&visor förlag.
- Sametinget (2012). En samisk matvision. Giron/ Kiruna. <https://www.sametinget.se/66819>
- Sametinget (2019a). Klimatstrategi - Sametingets politiska ställningstagande. <https://www.sametinget.se/130410> [2022-11-30]
- Sametinget (2019b). Sápmi – en näringsmässig resurs: Näringspolitisk strategi. https://www.sametinget.se/naringspolitisk_strategi
- SFS 2009:1299 (2009). Förordning om nationella minoriteter och minoritetsspråk. <http://rkrattsdb.gov.se/SFSdoc/09/091299.PDF> [2022-12-01]
- SFS 2010:1408 (2010). Lag om ändring i regeringsformen. <http://rkrattsdb.gov.se/SFSdoc/10/101408.PDF> [2022-12-01]
- Sikku, O.-J. (2017). Behovsanalys av samiskt matföretagande. <https://www.sametinget.se/118909> [2021-05-09]
- SLVFS 2001:30 (2001). Statens livsmedelsverks föreskrifter om dricksvatten. <https://www.livsmedelsverket.se/om-oss/lagstiftning1/gallande-lagstiftning/slvfs-200130> [2022-12-01]
- Sonnino, R. & Marsden, T. (2006). Beyond the divide: rethinking relationships between alternative and conventional food networks in Europe. Journal of Economic Geography, 6 (2), 181–199. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbi006>
- Thompson, S., Gulrukh, A., Ballard, M., Beardy, B., Islam, D., Lozeznik, V. & Wong, K. (2011). Is community economic development putting healthy food on the table? Food Sovereignty in Northern Manitoba's Aboriginal Communities. The Journal of Aboriginal Economic Development, 7 (2), 14–39.
- World Food Summit (1996). Rome Declaration and Plan of Action. <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> [2021-04-14]

SLU Future Food

SLU Future Food är en forskningsplattform vid Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) som samordnar forskning och samverkan för att utveckla ett ekonomiskt, ekologiskt och socialt hållbart livsmedelssystem.

- www.slu.se/futurefood
- Nyhetsbrevet Food for thought
- Podden Feeding your mind
- www.linkedin.com/company/slu-future-food
- futurefood@slu.se

SCIENCE AND
EDUCATION **FOR**
SUSTAINABLE
LIFE

SCIENCE AND
EDUCATION **FOR**
SUSTAINABLE
LIFE